

Stenåsa kyrkogård

Stenåsa församling, Växjö stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Växjö stift 2006

Magdalena Jonsson
Kyrkoantikvariska rapporter 2006, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Kort kyrkogårdshistorik	5
Växjö stift – en kort historik	5
Ölandsresenärer	6
STENÅSA KYRKOGÅRD	8
Kyrkomiljön	8
Kyrkan	8
Kyrkogårdens historik	8
Beskrivning av kyrkogården idag	10
Beskrivning av gravkvarteren A-D med kulturhistorisk bedömning	12
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGÅRDEN I DESS HELHET	15
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentarisk. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering i Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden av kyrkan. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för värden av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövärden.

På uppdrag av Växjö stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/ begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/ samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödsystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistorisk värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av gravrättsinnehavaren. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistoriskt värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Växjö och Linköpings stift, samt länsstyrelserna och länsmuseerna i Kronobergs, Jönköpings, Östergötlands och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit länsmuseets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson, Cecilia Ring och Liselotte Jumme vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar.

Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Länge begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Fram till 1960-talet fanns bruket av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har såtts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

Växjö stift – en kort historik

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark. Ärkestiftet i Lund omfattade hela nordliga Europa med Skandinavien och Island, de nordatlantiska öarna samt Grönland. Den kyrkliga expansionen med byggande av de första kyrkorna i Småland och på Öland bär därför tydliga spår av sydiskandinavisk påverkan.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinsen pågick dock samtidigt och när Uppsala blev ärkebiskopssäte 1634 bestod den nya svenska kyrkoprovinsen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet skapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Värendsdelens utgjordes av fem härader, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo, Östbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två härader, Västra och Östra Njudung.

Växjö stifts gränser mot Linköpings stift kom dock snart att bli föremål för diskussioner. Tvisten löstes först genom den påvelige legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248. Växjö stift kom efter domen att endast omfattas av Varend vilket gjorde stiftet till det minsta i landet vid den tiden. Området som motsvaras av nuvarande Kalmar län tillhörde under medeltiden Linköpings stift.

År 1555 blev Norra och Södra Møre samt Öland ett självständigt kyrkligt förvaltningsområde, ett s k ordinariedom, inom Linköpings stift. Ordinariedomerna inrättades av Gustaf Vasa och var ett sätt att minska biskoparnas makt. Vid samma tidpunkt överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift. År 1583 upphörde Kalmars och även Jönköpings ordinariedomerna. Man återgick då praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tveta, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudung lades till Växjö stift dit också Östra Njudung fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tveta och Vista härader till stiftet i Växjö.

Kalmar blev åter ett kyrkligt förvaltningsområde 1603 då man blev superintendentia. En superintendentia är ett område som avskilts från ett äldre stift och som senare fick status av eget stift. Ursprungligen ingick hela Kalmar län utom Tjust i superintendentian men med tiden kom Sevede, Aspeland och Tuna län att övergå till Linköpings stift. När Kalmar 1678 blev eget stift omfattade det Södra och Norra Møre, Handbörd, Stranda och Öland. Denna indelning bevarades fram till 1903 då det beslutades att Kalmar stift uppgick i Växjö stift. Sammanslagningen realiserades 1915 då Kalmars biskop Tottie avled. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner. Inom stiftet finns cirka 350 äldre kyrkor och antalet medeltida kyrkobyggnader är stort. De flesta sockenkyrkor omges dessutom av medeltida kyrkogårdar. Under 1900-talet har det tillkommit nya begravningsplatser och även nya kyrkor i städerna.

Ölandsresenärer

Öland tilldrog sig tidigt uppmärksamhet från antikvariska myndigheter och historiskt intresserade. De ålderdomliga medeltida kyrkorna, varav flera fanns kvar in på 1800-talet, samt den stora mängden av förhistoriska lämningar gjorde ön till ett spännande resmål. Somliga reste på uppdrag, andra av egen vilja och intresse. Resorna dokumenterades i dagböcker och anteckningar. I detta material finns rikligt med uppgifter om kyrkobyggnaderna, inventarier, fornlämningar m.m. Däremot finns få uppgifter om kyrkogårdarna. Flertalet av de tidiga ölandsresenärerna var dock duktiga tecknare och deras bilder kan idag lämna många värdefulla uppgifter om hur den kyrkogård som omgav kyrkan

såg ut. Det är först med Gunnar Håkanssons "Öländska personminnen", där flera av de äldre öländska gravvårdarna finns dokumenterade, samt Ragnild Boströms skrifter i serien "Sveriges kyrkor, Öland" som mera omfattande skriftlig dokumentation om kyrkogårdarna förekommer. "Sveriges kyrkor, Öland" finns inte för öns samtliga kyrkor men i de fall de har utgivits finns ett kapitel om kyrkogården som berättar deras historia från 1500-talet fram till mitten av 1900-talet. I rapporterna från inventeringen av Ölands kyrkogårdar hänvisas till flera ölandsresenärer. Här följer en kort presentation av de mest betydelsefulla personerna och deras arbeten.

Jonas Haquini Rhezelius

J H Rhezelius gjorde 1634 en antikvarisk inventeringsexpedition på Öland och i östra Småland. Resan gjordes på uppdrag av Kammarkollegiet. Sverige hade börjat växa fram som en stormakt i norra Europa och en stormakt krävde naturligtvis en storslagen historia. Rhezelius anteckningar och bilder från resan förvaras idag på Kungliga biblioteket i Stockholm.

Petrus Frigelius

Petrus Frigelius var präst och en stor del av sitt liv verksam i Madesjö socken. Under somrarna 1746-55 reste han runt på Öland och dokumenterade av eget intresse bl.a. öns kyrkor. Han var den förste som gjorde avbildningar även av kyrkornas norrsida. Teckningarna återger noggrant olika detaljer, men har fel proportioner.

Nils Isak Löfgren

N I Löfgren var som präst verksam i bl.a. Högsby 1860-81. Han var även fornforskare och mycket intresserad av Öland i en tid då många av öns medeltida kyrkor revs eller byggdes om. Hans skicklighet som tecknare gjorde också att han på många församlingars uppdrag mätte upp den gamla kyrkan och uppgjorde ritningar för en ny.

Abraham Ahlqvist

A Ahlqvist var verksam som präst i Runsten 1827-44. Han var god vän med N I Löfgren som han träffade första gången 1818. Ahlqvist utgav boken Ölands historia och beskrivning där Löfgren bidragit med texter och teckningar. Arbetet hade påbörjats av Ahlqvists far och det blev för sonen en mycket viktig uppgift att fullfölja det arbetet. A Ahlqvist ligger idag begravd på Runstens kyrkogård.

STENÅSA KYRKOGRÅRD

Fastighetsbeteckning: Stenåsa kyrka 1:1, Stenåsa socken, Mörbylånga kommun, Södra Ölands härad, Kalmar län, Öland

Befolkningstal: 1805: 606 inv, 1880: 852 inv, 1958: 405 inv, 2004: Hulterstad-Stenåsa 455 inv.

Kyrkomiljön

Stenåsa kyrka och kyrkogård ligger utmed Östra vägen som går mellan Föra i norr och Ottenby i söder. Socknen ligger mellan Sandby och Hulterstad socknar i höjd med Resmo på Ölands västra sida. Kyrkan ligger i norra delen av by. Öster och väster om kyrkan breder jordbrukslandskapet ut sig och bortom det alvaret i väster och Östersjön i öster.

Kyrkan

När Stenåsa kyrka renoverades 1956 hittade man under kyrkans golv resterna av en träkyrka med lergolv som daterades till 1000-talet. Detta var den första kyrkan på platsen. I mitten av eller möjligen i slutet av 1100-talet ersattes träkyrkan av en stenkyrka. Under 1200-talet byggdes stenkyrkan ut så att den blev dubbelt så lång som den ursprungliga byggnaden. Under 1700-talet och början av 1800-talet ökade befolkningmängden i socknen. Den gamla medeltidskyrkan blev trång. År 1831 stod en ny kyrka klar som hade byggts som ett skal utanför den medeltida kyrkan. Ritningarna gjordes av Samuel Enander. Tre byggmästare, P. Isberg, P. Ekholm och H. Göthe, var involverade i arbetet med kyrkan. Kyrkan präglas såväl interiört som exteriört av nyklassicistiska drag.

Kyrkogårdens historik

I närheten av Stenåsa kyrkan finns inte, som på så många andra kyrkplatser på Öland, gravar från järnåldern. Trots det talar mycket för att Stenåsa tidigt blev en viktig plats. Det talar de rester efter en träkyrka från 1000-talet som hittades 1956 under den nuvarande kyrkans golv, i samband med en renovering. År 1956 hittades också en gravkammare. Den hade ursprungligen legat utanför stenkyrkan men hamnade inne i kyrkan när denna byggdes ut på 1200-talet. Graven var en kammare byggd av tunna kalkstenshällar.

Den första kända avbildningen av Stenåsa kyrka och kyrkogård gjordes av Rhezelius 1634. Han avbildade kyrkogårdens som ett kvadratisk område med kyrkan placerad långt i norr. Kyrkogården omges av en mur. Ingångar finns återgivna i söder och en i öster. Enligt Rhezelius fanns vid den här tiden två rundstenar på kyrkogården. Den ena låg söder om kyrkan och den andra väster om. En ny avbildning gjordes 1753 av Petrus Frigelius. Den visar såväl kyrka som kyrkogård från både norr och söder. Ingången i söder återfinns även här och är försedd med en stiglucka. Det förefaller också ha funnits en ingång i norr. Bilderna är skadade i kanterna varför man inte kan se ingången i öster. Denna ska dock ha murats igen i slutet av 1700-talet. Några år därefter byttes ingångarnas träportar mot välvda portaler av kalksten. Två stora dubbelporlar tillslöt ingången helt. Muren var vid den här tiden mycket hög. Alla dessa förändringar finns avbildade av N I Löfgren 1819. På hans bild kan man också se den klockstapel som byggdes 1762 i kyrkogårdens sydvästra hörn. Denna fanns kvar till 1831 då klockorna placerades i den nya kyrkans torn.

År 1830 gjordes i Stenåsa, liksom i de flesta andra öländska kyrkor, en inventering av forntida minnesmärken för att man skulle kunna freda och bevara dem. Runstenarna som Rhezelius avbildade 1634 var uppenbarligen försvunna vid den här tiden. Enligt inventeringen fanns inte

några äldre gravmonument kvar på kyrkogården. De som funnits hade varit av mindre betydelse och de hade tagits bort i samband med ombyggnaden av kyrkan. Man bestämde då att gravvårdarna skulle placeras i linjer. Redan vid den här tiden ska en solvisare ha funnits på kyrkogården. I Hembygdsboken för Hulterstad och Stenåsa berättas att man i samband med ombyggnaden av kyrkan också lade om kyrkogårdsmuren. De murade stigluckorna revs och ersattes av dubbla grindar av smide.

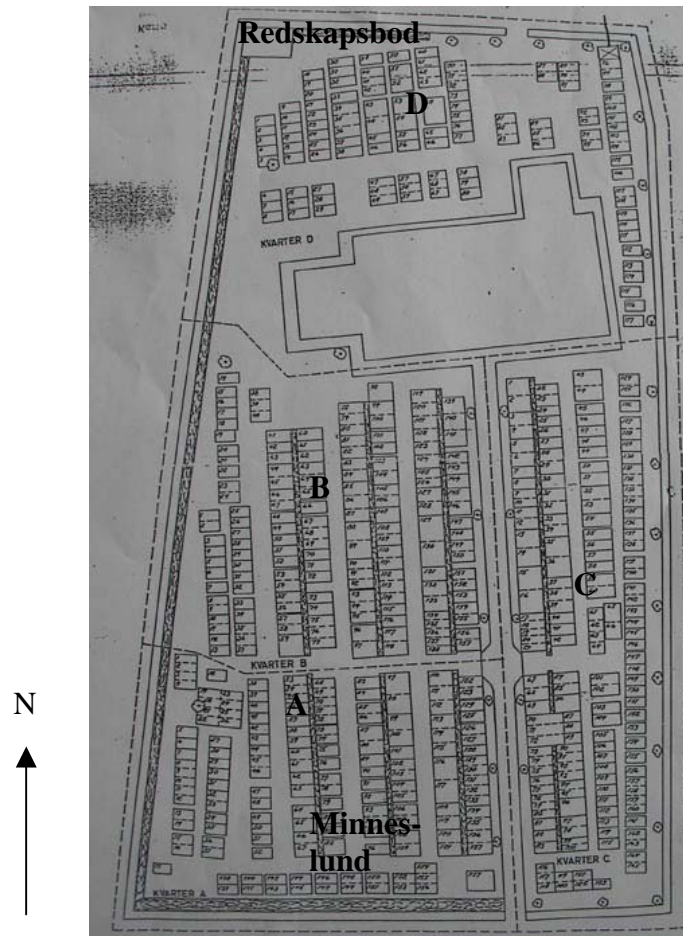
En bra källa till information om kyrkogårdarnas historia är äldre fotografier. Det äldsta fotografiet i Kalmar läns museums samlingar som visar Stenåsa kyrka och kyrkogård är taget av fotografen Herman Sandberg 1904. Bilden är tagen från landsvägen öster om kyrkan och visar kyrkan och kyrkogårdsmuren från sydost. Utmed kyrkogårdsmuren i öster fanns vid den här tiden en rad med lövträd. Från 1935 finns ett flygfotografi som ger en god överblick över stora delar av kyrkogården. Även denna bild är tagen från söder. Utspridda över kyrkogården, utan att ligga i några synbara rader, kan man se flera gravplatser belagda med grus. Man kan också ana flera gravkullar överväxta av grönska. Hela kyrkogården omgärdas av träd. Även den gång som går från kyrkogårdens ingång i söder fram till kyrkans ingång i söder kantas av träd. På ytterligare ett fotografi, taget på marken vid ungefär samma tid, ser man att träden utmed gången är höga granar.

1937 donerade 1000 kr för vården av Herman Axelsson och hans makas gravar samt ytterligare ett antal gravar, vilka är inte känt.

År 1949 genomfördes på Ivar Hylanders initiativ en inventering av Växjö stifts kyrkogårdar. En frågelista skickades till alla församlingar och Stenåsa var en av de platser som man fick svar ifrån. Här berättas att man inte har uppgifter om att kyrkogården skulle ha utvidgats. Längs yttermurarna växer vid den här tiden en granhäck. I raderna mellan gravarna är häckar av avenbok planterade och längs med den södra gången har pyramidekar ersatt granarna. Kring flera av gravplatserna är låga buxbomshäckar planterade. Tidigare hade varje by sin egen gravplats. Det hade börjat försvinna. Vid den här tiden fick var och en själva välja var man vill ha sin gravplats. Någon skillnad mellan allmänna och enskilda gravplatser fanns inte. Gravkullarna var på väg att försvinna. Vid den här tiden utjämnas de flesta gravplatserna. Flera belades med matjord eller grus. Gravvårdarnas höjd var begränsad till 1 m utom utmed muren där de fick vara 1,8 m. Man fick inte längre sätta upp stenramar kring gravplatserna. Det fanns dock några äldre gravplatser som hade kvar sina järnstaket. Gravvårdarna var av sten. På dessa stod ofta den dödes namn och hemby. Ibland förekom bibelspråk. På kyrkogården fanns inga prästgravar.

Länsantikvarie Manne Hofrén besökte Stenåsa 1956 och tog då två fotografier. Båda två är tagna från sydväst. Gravplatserna låg nu i ordnade, ryggställda rader med häckar emellan. Flera gravplatser hade kvar sina omgärdningar. Den vanligaste formen var en låg häck men man kan också se ett järnstaket och en stenram. Flera av gravplatserna hade öppen jord eller var belagda med grus. Enstaka överväxta gravkullar fanns kvar. I väster anas en rad av lummiga lövträd i kyrkogårdens gräns.

Landsvägen går i öster mycket nära kyrkogårdsmuren. En mindre justering av muren gjordes 1960 i sydöstra hörnet för att öka trafiksäkerheten.

Karta över Stenåsa kyrkogård

Tillstånd att anlägga en minneslund gavs 1999. Den placerades i kyrkogårdens sydvästra hörn. Anläggningen ritades av K. Lundberg. Samtidigt gavs tillstånd att ta bort en granhäck i söder och väster samt några granar i norr. Granarna skulle ersättas med oxlar som mer stämde med kyrkogårdens tradition. Arbetena utfördes under 2000. Man bytte också ut häckarna av avenbok mot häckar av häckoxbär.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Stenåsa kyrkogård är idag en rektangulär yta utlagd i nord-sydlig riktning. De största ytorna finns söder om kyrkan. Gravplatser finns också norr om kyrkan samt i ett smalt stråk öster om kyrkan. Kyrkogården är indelad i fyra kvarter från A till D. Kvarter A och B ligger i sydväst, kvarter C i sydost och kvarter D norr om kyrkan. Majoriteten av gravvårdarna är placerade i rader i nord-sydlig riktning. En del av dessa rader är ryggställda med häckar av häckoxbär emellan eller fristående. I nordvästra hörnet ligger en redskapsbod och i sydvästra hörnet minneslund.

Omgärdning

Kyrkogården omges i samtliga väderstreck av en mur av kalksten.

Ingångar

Kyrkogården har en ingång i norr och en i söder. Båda har dubbla smidesgrindar mellan stolpar av kalksten. Till vänster om grinden i söder och till höger om grinden i norr finns klivstättor av kalkstensflisor.

Kyrkogårdens ingång i söder. (KI Stenåsa kyrkog 007)

Kyrkogårdens mur och nyplanterade oxlar i väster. (KI Stenåsa kyrkog 005)

Vegetation

Trädkrans: Hela kyrkogården har en trädkrans av oxlar i olika ålder.

Övrigt: Utmed den södra gången är höga tujor planterade. Väster om kyrkan växer en björk. I gravkvarteren söder om kyrkan är en del av gravvårdarna ryggställda mot häckar av häckoxbär. Minneslunden markeras med en häck av jasmine.

Gångsystem

En gång belagd med kalkstensflis går fram till kyrkans södra ingång.

Gravvårdstyper

Stenåsa kyrkogård har en blandning av gravstenar som är tämligen typisk för de öländska kyrkogårdarna med ett undantag. Här finns inga bevarade ålderdomliga gravhällar. Kyrkogårdens äldsta bevarade gravvård är från 1871. Från detta år och fram till idag kan vi se flera exempel på typer av gravvårdar som varit vanliga i olika perioder. De äldsta vårdarna är de höga stående gravvårdarna. Dessa är ofta i svart granit. Stilmässigt hämtar de inspiration från såväl klassicismen som nationalromantiken. Med obelisker, osymmetriska krön och oslipade stenytor ville man föra tankarna till förhistoriska gravmonument. I kontrast till detta är de klassicistiska influenserna symmetri och dekorelement som kvistar, gurlanger, oljelampor och kors. Under 1900-talet första årtionden blir gravvårdarna lägre. Många kyrkogårdar, liksom Stenåsa, inför bestämmelser om hur höga gravvårdarna får vara. I Stenåsa är maxhöjden 1 meter medan den på andra håll kan vara lägre. När det gäller vårdarnas utformning blir de klassicistiska influenserna allt mer dominerande. Vårdarna får tydliga symmetriska krön och uppställningar. Ett vanligt dekorelement blir parställda kolonner eller pilastrar. De låga rektangulära gravvårdarna som slog igenom på 1930-talet har förblivit populära under hela 1900-talet. Deras utformning och dekor har dock förenklats. Under 1960-80-talet var gravvårdarna ofta rektangulära till sin utformning. Vanliga dekorelement var kors och blommor. På 1970-talet blev talldungarna populära. Idag ser vi en större variation i gravvårdarnas utformning. De är fortfarande låga men kan ha rundade former och mer personlig dekor. På Stenåsa kyrkogård är materialet främst granit men det

finns också vårdar av kalksten. Att ange den dödes yrkestitel är relativt vanligt. Det är också vanligt att man anger från vilken by eller gård den döde kommer.

Redskapsboden och uppställningsplats för gravvårdar i nordväst. (KI Stenåsa kyrkog 004)

En gång belagd med kalkstensflis och kantad av tujor går söderut från kyrkans södra ingång. (KI Stenåsa kyrkog 010)

Minneslund

En minneslund anlades år 2000 i kyrkogårdens sydvästra del. Platsen är vänd mot och öppen mot norr. I söder avskärmar en häck av jasmine platsen. Utmed häcken finns en bänk. I platsens mitt är en rabatt med kant av röd kalksten anlagd. Här är perenner och sommarblommor planterade. Det finns också platser för att ställa blomvaser och ljus. Mitt i rabatten står ett gjutjärnskorset. Gjutjärnskorset markerade ursprungligen gravplats för P. Olssons hustru Ch. Jonsdotter som dog 1870. Hennes persondata finns kvar på korsets baksida.

Byggnader

I kyrkogårdens nordvästra hörn står en redskapsbod. Den har rött tegeltak och stående träpanel målad i en grågrön ton. Fönster foder och vindskivor är vita.

Övrigt

In till boden, utmed kyrkogårdens norra mur, är ett antal äldre gravvårdar som plockats bort från kyrkogården uppställda.

I norra delen av kvarter B står en solvisare som förefaller vara av modernt datum.

Beskrivning av gravkvarteren A-D med kulturhistorisk bedömning

Allmän karaktär

Samtliga fyra gravkvarter är öppna och lättöverskådliga. Gravarna är placerade i rader i nord-sydlig riktning men det är inte alltid raderna är helt raka. Avvikelserna berättar att kyrkogården har en äldre historia. Idag är en stor del av kvarter A, B och C ordnade med ryggställda rader med häckar av häckoxbär emellan. Denna utformning verkar kyrkogården ha fått någon gång mellan 1935 och 1956. Övriga vårdar i de tre kvarteren samt samtliga i kvarter D är ordnade i fristående rader som är vända mot öster eller väster.

Kvarter A från sydväst. Till höger i bilden skymtar minneslundan omgärdad av en tujahäck. (KI Stenåsa kyrkog 012)

Kvarter B från sydost. (KI Stenåsa kyrkog 018)

Gravvårdstyper

Den äldsta gravvården på Stenåsa kyrkogård är från 1874 och finns i kvarter D. Det är undantagsmannen Peter Jönsson och hans hustru Gerda Olsdotters höga gravvård av svart granit. De dog 1889 respektive 1874. På kyrkogårdens finns en gravvård som har en äldre datering, kantor P D Blomquist som dog 1871, men gravvårdens utseende gör det troligt att äldre persondata överförts till en ny gravvård. Gravvårdar från slutet av 1800-talet finns i samtliga kvarter utom kvarter B. De fyra kvartererna har brukats kontinuerligt vilket gör att det finns en blandning av vårdar från olika tider. Materialet är främst grå, svart och röd granit, men det finns också flera vårdar av kalksten vilket är typiskt drag för de öländska kyrkogårdarna. På Stenåsa kyrkogård är det främst vårdar från 1900-talets mitt som är av kalksten. I kvarter A finns en vård som kombinerar kalksten, marmor och cement. Flera av gravplatserna var tidigare omgärdade. Idag finns endast resterna av en stenram kvar vid en gravplats. Att ange den dödes yrkestitel är relativt vanligt. De vanligaste titlarna är hemmansägare och lantbrukare men här finns också titlarna konstnär, snickare, kantor änka och undantagsman. På majoriteten av gravvårdarna är den gård eller by som den döde kommer ifrån angiven.

Kvarter C från norr. (KI Stenåsa kyrkog 029)

Kvarter D från öster. (KI Stenåsa kyrkog 038)

Övrigt

I sydvästra hörnet av kvarter A står en gravvård med en bas av kalksten dekorerad med slingor av murgröna. Det kröns av ett kors vars bas är av marmor men korsarmarna är av

cement. Kanske har korset ursprungligen varit av marmor. I basen av kalksten är en marmortavla infälld. Den berättar att vården är en minnesvård över kantorn och folkskolläraren Johan August Wahlin, död 1885. Vården restes 1900 av hans elever i Stenåsa.

Minnesvården över kantorn och folkskolläraren Johan August Wahlin från år 1900. (KI Stenåsa kyrkog 014)

I kvarter A finns också denna enkla familjegravvård över smedmästare G A Pettersson. (KI Stenåsa kyrkog 015)

Kulturhistorisk bedömning

Stenåsa kyrkogård präglas idag av de förändringar som gjorts under 1900-talet då hela kyrkogården har såtts in med gräs, omgärdningar kring gravplatser har tagits bort och gravkullar jämnats ut. Gravvårdarna speglar hur utformningen har förändrats från slutet av 1800-talet fram till idag. Ett lokalt särdrag för Öland är förekomsten av vårdar av kalksten. Hos flera av vårdarna finns lokal- och personhistoriska värden t.ex. genom yrkestitlar och bynamm.

Undantagsmannen Peter Jönsson och hans hustru Gerda Olsdotters gravvård från 1874 står i kvarter D och är kyrkogårdens äldsta gravvård. (KI Stenåsa kyrkog 041)

Dateringen 1871 på kantorn P D Blomqvists gravvård är den äldsta på Stenåsa kyrkogård. Gravvården bör dock vara av ett yngre datum. (KI Stenåsa kyrkog 016)

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET

Stenåsa kyrka och kyrkogård ligger på Ölands östra sida utmed vägen mellan Föra och Ottenby. En kyrkogård anlades troligen redan då den första träkyrkan byggdes på 1000-talet. Om den kyrkogård vi idag ser är den samma till ytan som under medeltiden går inte att utläsa. Det är dock inte känt att kyrkogården ska ha utvidgats. Fotografier visar att en omläggning av kyrkogården måste ha gjorts mellan 1935 och 1956. Då placerade gravvårdarna i raka rader, en del fristående och en del ryggställda med häckar emellan. Flera av de gravkullar överväxta med murgröna som fanns jämnade ut. Efter 1956 har grusbelagda ytor sått in med gräs och gravplatsomgärdningar tagits bort. Detta var en typ av förändring, som var mycket vanlig på våra kyrkogårdar, gjordes för att rationalisera skötseln med moderna gräsklippare och mindre personal. De båda förändringar som gjorts under 1900-talet präglar idag kyrkogården.

Stenåsa kyrkogård har använts under lång tid men här finns få spår av äldre tiders begravningsstraditioner. Kyrkogårdens äldsta vård är från 1874. Från denna tid fram till idag finns en blandning av gravvårdar som berättar om skiftande synsätt när det gäller begravningsstraditioner och synen på döden. Enstaka gravvårdar och grupper av vårdar vittnar om skiftande ideal. De rymmer information som handlar om person- och/eller lokalhistoria i form av personnamn, gårds- och bynamn samt titlar. De vanligaste titlarna är lantbrukare och hemmansägare. Den dödes hemort finns angiven på det stora flertalet vårdar. Gravvårdar från 1800-talets slut och äldre ska föras in på församlingens inventarieförteckning.

Kyrkogården är en väl sammanhängande miljö omgiven av en bitvis nylagd kyrkogårdsmur. Kyrkan och kyrkogården bildar tillsammans med omgivande bebyggelse i form av bl.a. en värdefull kulturmiljö som visar på platsens betydelse i socknen.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man iden långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och gravvårdar från olika tider.

Sammanfattningsvis:

- Stenåsa kyrka och kyrkogård utgör ett administrativt och religiöst centrum i socknen med rötterna i medeltiden.
- Gravvårdarnas inskriptioner berättar om socknens utveckling från slutet av 1800-talet fram till idag.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
Kalmar läns museums topografiska arkiv
Bogårdinventeringen, Linköpings stift
Lantmäteriet

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Erixon, Sigurd (red), Sveriges bebyggelse IV, Uddevalla 1959

Hammaskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001

Hammar skjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Hembygdsföreningarna i Hulterstad och Stenåsa, Hembygdsbok Hulterstad och Stenåsa, Kalmar 2004

Håkansson, Gunnar, Öländska personminnen, Göteborg 1942

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härader i Östergötland. Stockholm 1983